

УДК 94(477:438:47+57):355.01"1939–1945"

DOI: 10.33402/ur.2023-16-122-131

Вікторія ПРОКОПЧУК

аспірант кафедри історії України та археології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9040-5922>

e-mail: victoria_prokopchuk@ukr.net

РАДЯНСЬКИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1939–1945 РОКІВ У ВІЗІЇ ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

Проведено аналіз документів польського підпілля в роки Другої світової війни. Виокремлено вплив «третьої сили», а саме – більшовицької Москви на розпалювання українсько-польської ворожнечі цього періоду. Опрацьовано стан наукової розробки цієї проблематики, виокремлено найважливіші праці, присвячені візії українсько-польського питання в 40-х роках ХХ ст. З'ясовано, що інформацію про втручання советів у справи між українцями та поляками можна знайти у зверненнях, звітах, конспіративних виданнях, zarazом підкреслено необхідність критичного ставлення до польських документів як до джерел. На основі зібраного матеріалу показано розуміння представниками польського підпілля радянської присутності в їхньому конфлікті з українцями. Підкреслено, що подекуди поляки називали советів найбільшими ворогами не тільки Польщі, але й України. Зауважено, що в окремих тезах документів полякам було заборонено приєднуватися до радянських партизанських загонів і вказувалося, що поляки самостійно і навмисно не піднімуть зброї проти українців. Визначено способи підбурювання советами поляків проти українців і навпаки. З'ясовано, що більшовики прагнули щонайменше поширити свій загарбницький вплив на українські та польські території, хотіли унеможливити незалежне існування українського та польського народів, намагалися посварити їх між собою, аби перешкодити розвитку самостійницьких ідей серед українців і поляків. На підставі документів засвідчено потребу советів після Другої світової війни виставити на міжнародній арені українців у негативному світлі, представивши їх вбивцями та злодіями, які не заслуговують на власну незалежну державу. Узагальнено польське бачення впливу більшовиків на українських націоналістів, описано пропагандистську діяльність радянських політичних агентів, порушено тему позиції советів щодо тодішніх кордонів. Підсумовано, що польські конспіративні документи можуть забезпечити нас інформацією про «третю силу» українсько-польського конфлікту, проте ця інформація має бути критично проаналізована, а не сліпо прийнята.

Ключові слова: українсько-польський конфлікт, протистояння, Друга світова війна, польське підпілля, документи, «третій чинник», більшовики.

В історіографії українсько-польського міжетнічного протистояння років Другої світової війни не є новою тезою про вплив на його перебіг «третьої сили», а саме – Третього Райху і Радянського Союзу, що були тими геополітичними гравцями, політика яких впливала на долі народів, зокрема поляків та українців.

Визнання істориками факту втручання «третього чинника» у взаємини між українцями та поляками в 40-х роках ХХ ст. потребує детального й обґрунтованого підтвердження, насамперед за допомогою аналізу тогочасних документів, які можуть «пролити світло» на роль так званої «третьої сторони» українсько-польського конфлікту 1939–1945 рр.

На мою думку, виправданим у контексті визначеної проблематики є дослідження радянської присутності у вищезгаданому протистоянні, здійснене крізь призму документів польського підпілля в роки Другої світової війни та виведення результатів цього дослідження в окрему статтю.

З огляду на сказане, метою статті є довести наявність радянського чинника в українсько-польському антагонізмі, спираючись передовсім на польські підпільні документи, видані в період Другої світової війни. Для цього потрібно: 1) сформулювати джерельну базу, представлену тими документами польського підпілля, які дадуть змогу розкрити тему статті; 2) проаналізувати виокремлені документи та простежити, як у них відображено радянську сторону в контексті українсько-польського протистояння 1939–1945 рр.; 3) з'ясувати, наскільки совети були причетні не тільки до перебігу вищезгаданого конфлікту, а й до його ескалації.

В українській історіографії цю проблематику досліджували: Ігор Ільюшин у працях «Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945)» (Ільюшин, 2009), «Роль і місце поляків в антиукраїнських акціях на Волині в 1943–1944 рр.» (Ільюшин, 2003, с. 300–313), «ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947» (Piłuszyn, 2017); Володимир Трофимович – «Третя сила українсько-польського конфлікту 1941–1945 роки» (Трофимович, 2003, с. 375–392); Іван Шишкін – «Документи Армії Крайової як джерело вивчення Волинської трагедії» (Шишкін, 2003, с. 450–459); Володимир Сергійчук – «Польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки» (Сергійчук, 2003, с. 162–192); Оксана Калішук – «Радянський чинник ескалації українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни» (Калішук, 2013, с. 142–145), «Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті» (Калішук, 2020), «Українсько-польські взаємини у роки Другої світової війни у світлі конспіративної преси національних підпілля» (Калішук, 2022, с. 150–160); Володимир В'ятрович – «УПА проти АК: польсько-українська війна в Галичині 1943–1944 років» (В'ятрович, 2017, с. 334–349), «За лаштунками “Волині-43”. Невідома польсько-українська війна» (В'ятрович, 2016), «Друга польсько-українська війна. 1942–1947» (В'ятрович, 2012) та ін. Щодо польських науковців, то передовсім зверну увагу на роботи знаного фахівця проблематики Гжегоша Мотики (Grzegorz Motyka), зокрема на працю «Від волинської різанини до акції “Вісла”». Конфлікт польсько-український 1943–1947» (Мотука, 2011), а також Владислава Філяра (Władysław Filar) «Українсько-польська збройна конфронтація на Волині в роки Другої світової війни: джерела, перебіг, наслідки» (Філяр, 2003, с. 192–215);

Зигмунта Вожнічки (Zygmunt Woźniczka) – «Волинська різанина в документах і публіцистиці Польської підпільної держави і уряду РП в екзилі» (Woźniczka, 2015, s. 69–88); Єржі Романовіча (Jerzy Romanowicz) – «Контакти 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової з Червоною армією у світлі документів» (Romanowicz, 2011, s. 221–237); Даріуша Фащи (Dariusz Faszczka) – «Коменда Округу АК “Волинь” щодо екстермінації поляків у 1943 р.» (Faszczka, 2013, s. 73–97). Складно розкрити задекларовану проблематику без залучення звернень польського підпілля, документів Армії Крайової (АК), підпільної польської періодики.

Початок Другої світової війни був ознаменований погіршенням українсько-польських взаємин, критичною точкою в яких вважають 1943 р. Проте і в українському, і в польському суспільствах вже тоді існувало розуміння, хто залишається (залишиться) у вигаші від розпалювання ворожнечі між обома народами. Уже на першій сторінці звернення «До волинської спільноти» (Do Społeczeństwa, 1943) 28 липня 1943 р., адресованого волинським окружним делегатом уряду Речі Посполитої до українців, читаємо: «Німеччина і Росія, то найбільші одвічні вороги Польщі... Знищення і здобуття Польщі відкривало Німеччині дорогу до завоювання всіх народів Центральної та Східної Європи... Знищення і захоплення Польщі давало Москалям дорогу до захоплення Європи, а через те створювало можливість скоювання цілого світу в азійські кайдани...» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 1).

У контексті досліджуваної тематики цікаво проаналізувати це звернення кризь трикутник «більшовицька Москва – поляки – українці». Привертає увагу фрагмент відозви: «Москаль витягає свою лапу на Волинь. У цей спосіб він би зменшив Польщу і раз та назавжди ліквідував би загрозу для нього українську проблему... Витягнутій лапі Москаля Народ Польський і Уряд сказали геть! Геть від нашого! Не дамо!» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3). Тут треба зазначити, що в документі Волинь потрактована як східна польська земля, яка «залишиться однією із земель Речі Посполитої» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3).

Водночас складно не помітити прагнення скористатися з гасла «Рівні з Рівними, Вільні з Вільними» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3). На думку автора документа, це гасло було однією з причин розв’язання «третьою силою» протипольської пропаганди, яка супроводжувалася бажанням «посварити, роздразнити, наставити одних на інших [Тобто поляків проти українців і навпаки – В. П.] і викопати духовну межу між поляками та українцями» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3). Далі автор «Do Społeczeństwa...» наголошував на відчутті взаємної кривди та розпаленої ненависті, зміцнених в поляках та українцях через спільних ворогів, які «руками українськими вбивають польську людність» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3), водночас роблячи позірні жести допомоги полякам із метою нібито боронити їх та захищати. «Більшовики приходять до польських поселень, пропонуючи допомогу в самообороні взамін на забирання польської молоді до їхніх партизанських відділів. Якщо їм це не вдається, сіють паніку серед людей, крадучи у захисників зброю і людей, таємниче втікаючи в ліс, а через кілька днів їх можна відшукати на чолі банд, що атакують ту ж саму польську людність...» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 3). Такі спроби радянських партизан налагодити відносини з поляками фіксує і «Meldunek organizacyjny nr 240 za czas od 1.9.1944 – 29. 2. 1944» (Armia Krajowa, 1990, s. 294): «... з боку радянських партизанів були певні спроби нав’язування контакту і співпраці з

нашими партизанами... Стосунки не залишилися нав'язаними». У тому ж документі знаходимо згадку про те, що «в акції винищення польського елементу руками українців комуністи бачать для себе великий пропагандистський козир, бо навіть в період війни не могло бути сумісного співіснування між поляками й українцями» (Armia Krajowa, 1990, s. 346). Зазначено, що совети сіють тут хаос і знищення, а причиною цьому названо відсутність в українців «розумного, зрілого, відповідального керівництва». Згідно з наступною тезою, більшовики, наповнивши собою цілу мережу українських націоналістичних організацій, стали фактичними керівниками тих організацій (Do Społeczeństwa, 1943, s. 4). Це, зрештою, підтверджують спогади учасників українського національного підпілля, наприклад, Марії Савчин (див.: Каліщук, 2022, с. 150–160). У тих нібито націоналістичних бандах стверджено присутність радянських офіцерів. Це засвідчує, що інтерес українських націоналістів і радянський зійшовся на пункті знищення польської присутності на Сході (Prawdą Zwycięży, 1943, s. 11–14).

Представники польського політикуму розуміли, що совети розпалюють ненависть, скеровують український люд проти поляків; більшовики знають, що й для чого роблять, і пояснення цьому таке: якби маса українців, налаштована советами проти поляків, почала суттєво замислюватися про вільну Україну – «що ж тоді б сталося з єдиною, неподільною матушкою Росією? Кого ж міг би москаль знищувати цілими століттями?» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 4). Заразом більшовикам було важливо, аби наприкінці війни слово «українець» стало рівнозначним зі словом «вбивця» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 4), в українцях світ побачив злочинців, придатних лише до заковування в кайдани, а замість солдатів-борців за свободу свою та інших народів українськими землями марширували банди «з надітими на косах, вилах, сокирах головами вбитих безтілих дітей» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 4). Це трактували так: розпалюючи в українцях прагнення крові, вбивства та ін., вороги хочуть вбити в українському народі відчуття любові, братерства, свободи, людської гідності, бажаючи викреслити український народ серед народів, які мають право на вільний розвиток і власну незалежну державу (Do Społeczeństwa, 1943, s. 4). Тут варто зробити застереження: до формування негативного образу українця на Заході доклалися й самі поляки.

Щодо поляків, то їх автор «Do Społeczeństwa...» застерігає: «Співпраця з більшовиком є таким самим злочином, як співпраця з німцем. Вступ до радянських партизанських загонів є бандитизмом і жоден поляк не може там бути» (Do Społeczeństwa, 1943, s. 5). Закінчується документ твердженнями, що поляки збройно підуть проти українців лише в тому разі, якщо українці будуть їм загрожувати, а з мук, терпіння, крові, жертв та діяльності поляків народиться Велика, Вільна Польща, яка вже надходить (Do Społeczeństwa, 1943, s. 6).

Ситуацію, яка склалася на Волині та Східній Галичині, відображають документи Армії Крайової. Так, у звіті «Polożenie na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej» від 19 серпня 1943 р. (Armia Krajowa, 1990, s. 59) знаходимо інформацію, яка прямо вказує на зацікавленість більшовиків у розпалюванні українсько-польської ворожнечі, адже бути «арбітром» щонайменше означало можливість впливати на ситуацію: «... Після короткого загишся в червні різанина перекинулася з північного сходу Волині на слабше організований нами південь... Наприкінці липня

разом із закінченням амуніції впала Гута Степанська, яка оборонялася від березня... Організація різанини неодноразово тримається на місцевому апараті ОУН [Організації українських націоналістів – В. П.], опанованому «знизу» радянськими диверсантами. Їй також слід приписати відозву з 18 травня, яка перекидала відповідальність за ці випадки на Польщу... Провідники націоналізму не панують над низами. Бульба, як і Роман Шухевич, провідник бандерівського легіону 1941, шукав у червні нинішнього року порозуміння з волинським окружним делегатом, підтримуючи різанину так само, як львівський центр Бандерівців. Совети в офіційних відозвах перебирають роль арбітра, аби погоджених з українцями поляків кинути до антинімецької партизанки» (Armia Krajowa, 1990, s. 59).

Більшовицьку причетність до українсько-польського антагонізму фіксує і документ «Depesza-Szyfr» від 13 жовтня 1943 р.: «На Волині чисельні дрібні радянські групи мають вплив на “дикі” місцеві банди і через те безпосередньо дають імпульс до різанини поляків ...» (Armia Krajowa, 1990, s. 155).

Схожу інформацію про радянську пропаганду нам дає «Odezwa Gen. Komorowskiego do żołnierzy AK z okazji zaczynającego się piątego roku walki z Niemcami – cele walki w nowej sytuacji wojennej i politycznej», датована 12 січня 1944 р., яка вказує на помітну пропагандистську діяльність на польських землях політичної радянської агентури, що підбурює поляків до боротьби між собою і прагне послабити польський авторитет (Armia Krajowa, 1990, s. 244).

Незадовго після цієї відозви польський генерал Тадеуш Коморовські (Tadeusz Komorowski), який був очільником АК в роки Другої світової війни, в урядовій телеграмі дав таку характеристику Української повстанської армії (УПА) з визнанням впливу «третьої сили»: «УПА не є під впливом ані радянським, ані мельниківським. Виросла з примітивного націоналізму. Її діяльність лишилася використана через радянські чинники для анархізування території і [через] ворогів польськості... одночасно радянська партизанка бореться з УПА» (Armia Krajowa, 1990, s. 258).

Березнева депеша Коморовського щодо польсько-радянських справ дає нам змістовну інформацію про тогочасну ситуацію з кордонами, яка прояснює прагнення советів впливати на українсько-польське питання: «Категорично противимося підняттю дискусії з Советами та тему ревізії східних кордонів. Стоїмо в позиції непорушності кордонів, установлених Ризьким трактатом, підписаним також Українською Республікою, тому що Советам не залежить на поправках кордону, а їхні вимоги стосуються суверенності та цілості Польщі» (Armia Krajowa, 1990, s. 294).

На вигоди від українсько-польського антагонізму для радянської сторони вказував у своєму «Meldunku sytuacyjnym nr 123 komendanta Okregu AK Wołyń płk. Kazimierza Babińskiego “Lubonia” skierowanym do Komendanta Głównego AK» Каземіж Банах (Kazimierz Banach): «... Користь отримують і радянські партизани, які діють на територіях Речі Посполитої і своїм завданням мають утримання цієї ініціативи у своїх руках» (Siemaszko, 2000, s. 1251; Шишкін, 2003, с. 456). Тож, як бачимо, документи Армії Крайової хоч і не обширно, але все ж дають нам змогу підтвердити, що польський провід усвідомлював присутність більшовиків в українсько-польських взаєминах.

В умовах Другої світової війни одним із найпопулярніших способів поширення інформації в суспільстві було розповсюдження газет (одночасно вони слугували

відображенням суспільних настроїв). Важливо, що на радянський чинник в українсько-польському конфлікті вказувала й тогочасна періодика. У провідному польському друкованому органі Союзу збройної боротьби (*Związek Walki Zbrojnej*), а згодом Армії Крайової «Інформаційному бюлетені» (*Biuletyn Informacyjny*) прямо твердили про радянську руку, зацікавленість Москви в ескалації українсько-польського конфлікту та причетність радянських агентів до фактів погромів поляків на Волині (*Biuletyn Informacyjny*, 1943, s. 7). Один з авторів «*Polska Zwycięży*» однозначно твердив, що перебіг трагічних подій на Волині яскраво увиразнив більшовицьку та німецьку інтригу, остаточним завданням якої було винищення поляків, і задля реалізації цього вони застосовували найрізноманітніші способи (Каліщук, 2022, с. 154–155). Розглянемо, зокрема, підпільне видання «*Walka*» та допис у ньому за 30 червня 1943 р.: «Щодня доходять до нас нові вісті з Волині і Східної Малопольщі... [Наша] Держава і Народ під окупацією мають в цю мить небагато засобів до диспозиції, щоб ту потворність, яку чинять українці на Волині і Малопольщі, зупинити. В цій акції [українці] не самі... [їм] ідуть на руку, як завжди, Німеччина та Росія» (*Walka*, 1943, s. 1).

Водночас радикальне та чорно-біле бачення трагічних подій між українцями і поляками демонструє «*Słowo Polskie*», яке описує їх так: «... Минулого тижня [українці] знівечили Костел у Порицьку... Три тижні тому забрали з собою вчителів, колишніх польських військових урядовців, стверджуючи, що їм “потрібні мудрі люди”... Детально випитані втікачі ствердно і без вагання відповідали, що нема мови про більшовицьких диверсантів. Єдиним злочинцем є свої сусіди, куми...» (*Słowo Polskie*, 1943, s. 5).

Отже, проаналізувавши польські підпільні документи років Другої світової війни, можемо стверджувати, що майже в кожному з опрацьованих нами текстів натрапляємо на інформацію про виграш советів від розпалювання українсько-польської ворожнечі. Це й не дивно, оскільки набагато простіше збоку спостерігати за конфронтацією обох народів, що прагнули до власної незалежності, і їхніми ж руками стримувати отримання цієї незалежності, яка для советів була вкрай не вигідною з погляду загарбницьких планів. Ця проблема потребує досліджень і у майбутньому. Також важливо пам'ятати, що до польських підпільних документів, як і до будь-яких інших, потрібно ставитися критично, не забуваючи про порівняння інформації, що міститься в них, з інформацією, взятою з інших джерел.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

В'ятрович, В. (2012). *Друга польсько-українська війна*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

В'ятрович, В. (2016). *За лаштунками Волині-43. Невідома польсько-українська війна*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

В'ятрович, В. (2017). УПА проти АК: польсько-українська війна в Галичині 1943–1944 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 53, 334–349.

Ільюшин, І. (2003). Роль і місце поляків в антиукраїнських акціях на Волині в 1943–1944 рр. В *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової*

конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.). Луцьк, 300–313.

Льюшин, І. (2009). *Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945)*. Київ.

Каліщук, О. (2013). Радянський чинник ескалації українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни. *Гілея: науковий вісник*, 72, 142–145.

Каліщук, О. (2020). *Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*. Львів.

Каліщук, О. (2022). Українсько-польські взаємини у роки Другої світової війни у світлі конспіративної преси національних підпілля. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 15, 150–160.

Сергійчук, В. (2003). Польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки. В *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.)*. Луцьк, 162–192.

Трофимович, В. (2003). Третя сила українсько-польського конфлікту 1941–1945 роки. В *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.)*. Луцьк, 375–392.

Філяр, В. (2003). Українсько-польська збройна конфронтація на Волині в роки Другої світової війни: джерела, перебіг, наслідки. В *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.)*. Луцьк, 192–215.

Шишкін, І. (2003). Документи Армії Крайової як джерело вивчення Волинської трагедії. В *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.)*. Луцьк, 450–459.

Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. (1990). (Т. 3: Kwiecień 1943–lipiec 1944). Londyn: Studium Polski Podziemnej.

Do Społeczeństwa Wołyńskiego. (1943, 28 lipca).

Faszczka, D. (2013). Komenda Okręgu AK «Wołyń» wobec eksterminacji ludności polskiej w 1943 r. *Niepodległość i pamięć*, 3–4 (43–44), 73–97.

Pluszyn, I. (2017). *ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947*. Warszawa.

Motyka, G. (2011). *Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*. Kraków.

Prawdą Zwycięży. (1943, Listopad), 11, 11–14.

Ręka sowiecka na Wołyniu. (1943, 20 maja). *Biuletyn Informacyjny*, 20, 7.

Romanowicz, J. (2011). Kontakty 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej z Armią Czerwoną w świetle dokumentów. *Śląskie Studia Historyczne*, 17, 221–237.

- Siemaszko, W., Siemaszko, E. (2000). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, 1–2. Warszawa.
- Uporczywa ciągłość błędu. (1943, 30 czerwca). *Walka*, 25, 1–8.
- Wołyń i Podole w ogniu i w krwi. (1943, 26 lipca). *Słowo Polskie*, 7.
- Woźniczka, Z. (2015). Rzeź wołyńska w dokumentach i publicystyce Polskiego Państwa Podziemnego i Rządu RP na uchodźstwie. In *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70. rocznica mordów Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej*. Katowice, 69–88.

REFERENCES

- Viatrovych, V. (2012). *Druha polsko-ukrainska viina*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).
- Viatrovych, V. (2016). *Za lashtunkamy Volyni-43. Nevidoma polsko-ukrainska viina*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia (in Ukrainian).
- Viatrovych, V. (2017). UPA proty AK: polsko-ukrainska viina v Halychyni 1943–1944 rokiv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 53, 334–349 (in Ukrainian).
- Iliushyn, I. (2003). Rol i mistse poliakov v antyukrainskykh aktsiiakh na Volyni v 1943–1944 rr. *U poshukakh pravdy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky» (Lutsk, 20–23 travnia 2003 r.)*. Lutsk, 300–313 (in Ukrainian).
- Iliushyn, I. (2009). *Ukrainska Povstanska Armii i Armii Kraiova: Protystoiannia v Zakhidnii Ukraini (1939–1945)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kalishchuk, O. (2013). Radianskyi chynnyk eskalatsii ukrainsko-polskoho protystoiannia u roky Druhoi svitovoi viiny. *Hileia: naukovi visnyk*, 72, 142–145 (in Ukrainian).
- Kalishchuk, O. (2020). *Volyn43: istoriohrafichne piznannia i kryve dzerkalo pamiaty*. Lviv (in Ukrainian).
- Kalishchuk, O. (2022). Ukrainsko-polski vzaiemny u roky Druhoi svitovoi viiny u svitli konspiratyvnoi presy natsionalnykh pidpil. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 15, 150–160 (in Ukrainian).
- Serhiichuk, V. (2003). Polsko-ukrainske protystoiannia na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: prychny, perebih, naslidky. *U poshukakh pravdy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky» (Lutsk, 20–23 travnia 2003 r.)*. Lutsk, 162–192 (in Ukrainian).
- Trofymovych, V. (2003). Tretia syla ukrainsko-polskoho konfliktu 1941–1945 roky. *U poshukakh pravdy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky» (Lutsk, 20–23 travnia 2003 r.)*. Lutsk, 375–392 (in Ukrainian).
- Filiar, V. (2003). Ukrainsko-polska zbroina konfrontatsiia na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: dzherela, perebih, naslidky. In *U poshukakh pravdy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi*

svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky» (Lutsk, 20–23 travnia 2003 r.). Lutsk, 192–215 (in Ukrainian).

Shyshkin, I. (2003). Dokumenty Armii Kraiovoi yak dzhereło vuvchennia Volynskoi trahedii. In *U poshukakh pravdy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky» (Lutsk, 20–23 travnia 2003 r.). Lutsk, 450–459 (in Ukrainian).*

Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945. (1990). (T. 3: Kwiecień 1943–lipiec 1944). Londyn: Studium Polski Podziemnej (in Polish).

Do Społeczeństwa Wołyńskiego. (1943, 28 lipca) (in Polish).

Faszczka, D. (2013). Komenda Okręgu AK «Wołyń» wobec eksterminacji ludności polskiej w 1943 r. *Niepodległość i pamięć*, 3–4 (43–44), 73–97 (in Polish).

Iliuszyn, I. (2017). *ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947. Warszawa (in Polish).*

Motyka, G. (2011). *Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. Kraków (in Polish).*

Prawdą Zwycięży (1943, Listopad), 11, 11–14 (in Polish).

Ręka sowiecka na Wołyniu. (1943, 20 maja). Biuletyn Informacyjny, 20, 7 (in Polish).

Romanowicz, J. (2011). Kontakty 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej z Armią Czerwoną w świetle dokumentów. *Ślupskie Studia Historyczne, 17, 221–237 (in Polish).*

Siemaszko, W., Siemaszko, E. (2000). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945, 1–2. Warszawa (in Polish).*

Uporczywa ciągłość błędu. (1943, 30 czerwca). Walka, 25, 1–8 (in Polish).

Wołyń i Podole w ogniu i w krwi. (1943, 26 lipca). Słowo Polskie, 7 (in Polish).

Woźniczka, Z. (2015). Rzeź wołyńska w dokumentach i publicystyce Polskiego Państwa Podziemnego i Rządu RP na uchodźstwie. In *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70. rocznica mordów Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej. Katowice, 69–88 (in Polish).*

Viktoriia PROKOPCHUK

PhD student at the Department of History of Ukraine and Archeology

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9040-5922>

e-mail: victoria_prokopchuk@ukr.net

**THE SOVIET FACTOR
IN THE UKRAINIAN-POLISH CONFLICT 1939–1945.
IN THE VISION OF THE POLISH UNDERGROUND**

The analysis of the documents of the Polish underground during the Second World War was carried out. The influence of the «third force», namely, Bolshevik Moscow, on the instigation of Ukrainian-Polish enmity during this period is singled out. The state of scientific development of this issue is studied, the most important works dedicated to the vision of the Ukrainian-Polish issue in the 1940s of the 20th century are singled out. It has been found

that information about Soviet interference in the affairs between Ukrainians and Poles can be found in appeals, reports, conspiratorial publications, but at the same time, the need for a critical attitude to Polish documents as sources is emphasized. On the basis of the collected material, the understanding of the representatives of the Polish underground of the Soviet presence in their conflict with the Ukrainians is shown. It is emphasized that in some places the Poles called the Soviets the biggest enemies not only of Poland, but also of Ukraine. It was noted that in separate theses of the documents, Poles were forbidden to join Soviet partisan units and it was indicated that Poles would not independently and deliberately take up arms against Ukrainians. Methods of inciting the Poles against the Ukrainians by the Soviets and vice versa have been determined. It is indicated that the Bolsheviks sought at least to spread their invading influence on Ukrainian and Polish territories, wanted to make the independent existence of the Ukrainian and Polish peoples impossible, tried to make them quarrel with each other in order to prevent the development of independence ideas among Ukrainians and Poles. On the basis of the documents, the desire of the Soviets to show Ukrainians in the international arena only from a negative point of view after the Second World War, presenting them as murderers and thieves who do not deserve their own independent state, is highlighted. The Polish vision of the influence of the Bolsheviks on Ukrainian nationalists is shown, the propaganda activity of Soviet political agents is described, and the topic of the Soviet position regarding the then borders is discussed. It is concluded that Polish conspiratorial documents can provide us with information about the «third force» of the Ukrainian-Polish conflict, but this information should be critically analyzed and not blindly accepted.

Keywords: Ukrainian-Polish conflict, confrontation, Second World War, Polish underground, documents, «third factor», Bolsheviks.